

course of pedagogical anthropology can be interpreted as helping the self-determination of a person, the knowledge of his nature, the mechanisms of revealing himself as a corporeal, spiritual and spiritual being as a person, understanding his own development problems, ways and methods for their solution, and the role and place of the mechanisms of pedagogical regulation of these processes.

Key words: *pedagogical anthropology, anthropological competence, narrative, hermeneutic and semantic didactics, author's method of spiritual receptions.*

Кондрацька Людмила Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна). E-mail: luda.kondratska@gmail.com

Kondratska Liudmyla Anatoliivna – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Professor of the Department of Musicology and Music Techniques Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine). E-mail: luda.kondratska@gmail.com

УДК: 37.015.311:75:153.923.2

ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНИЙ ВПЛИВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ФОРМУВАННЯ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

С. В. Коновець

У статті розглядаються питання, пов'язані з духовно-естетичним впливом образотворчого мистецтва на формування кожної зростаючої особистості у сучасній вітчизняній педагогічній теорії і практиці. Обґрунтовується актуальність застосування таких методів впливу мистецьких творів на ефективність формування естетичної культури і духовності особистості, як ознайомлення, сприймання та оцінювання, а також використання різноманітних форм для оптимального здійснення зазначеного процесу.

Ключові слова: *формування зростаючої особистості; образотворче мистецтво; духовно-естетичний вплив; ознайомлення, сприймання та оцінювання мистецьких творів.*

Постановка проблеми. Соціальні перетворення, що відбуваються на етапі демократичного розвитку українського суспільства, передбачають

певні зміни у галузі виховання підростаючого покоління, метою якого відповідно до положень Національної стратегії розвитку освіти України у 2012-2021 рр. є підвищення якості естетичного виховання школярів та молоді, його спрямованості до духовних цінностей і примноження на засадах гуманізації й гуманітаризації освіти національних та світових культурних надбань.

З огляду на це, дослідження проблеми формування зростаючої особистості засобами образотворчого мистецтва викликано пошуком можливостей для створення умов щодо оптимізації зазначеного процесу й зокрема: визначення та розробки найефективніших шляхів і методів розв'язання актуальних педагогічних проблем; виявлення нових підходів у типових практичних ситуаціях через комбінування новітніх способів діяльності з відомими раніше; застосування результативного переносу набутого особою досвіду, знань та умінь шляхом удосконалення способів її навчання і будь-якої діяльності з метою досягнення духовного та естетичного розвитку і творчої самореалізації.

При цьому мають обов'язково враховуватися такі вікові особливості кожної зростаючої особистості, як: формування образу власного «Я»; прагнення до самосприйняття та усвідомлення свого місця у житті й самої себе як суб'єкта відносин з оточуючими людьми і світом.

Наше сьогодення підтверджує положення про важливість взаємозв'язку мистецтва та особистості. Адже, мистецтво впливає на особистість, певною мірою виховуючи та удосконалюючи її, а особистість знаходить у мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї потреб й підтримує певну духовно-емоційну стійкість. Але, насамперед, мистецтво сприяє входженню людини у світ краси, стає для неї важливим орієнтиром щодо певних пізнавальних і культурних цінностей та дієвим засобом формування її духовної безпеки.

У такому контексті цілком слушними в сучасних умовах вбачаються переконання істинного цінителя духовного та прекрасного – В. Сухомлинського, який підкреслював, що: «Справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне прилучитися до прекрасного» [2, с. 544].

Мета статті – обґрунтування положень про те, що нині цілком послідовним і доцільним кроком у вирішенні проблеми ефективного формування зростаючої особистості є оптимізація повноцінного ознайомлення, сприйняття та опанування нею духовно-естетичного впливу

творів образотворчого мистецтва за допомогою сучасних педагогічних форм і методів актуалізації даного процесу.

Аналіз наукових досліджень. У сучасних умовах удосконалення національної системи освіти завдання виховання засобами образотворчого мистецтва полягають у:

- розвитку в підростаючого покоління усвідомлення духовно-естетичного впливу явищ художньої культури та їх ролі у житті суспільства загалом і окремої людини зокрема;
- послідовному формуванні естетичної культури та духовності кожної зростаючої особистості;
- вихованні активного естетичного ставлення до явищ дійсності та мистецтва;
- системному і цілеспрямованому розвитку естетичного сприймання;
- набутті практичних навиків та умінь у різних видах образотворчої діяльності.

Визначенню загальних положень та окремих аспектів формування особистості присвячені численні філософські праці, котрі були написані у різні періоди історії хоча, значною мірою, базувалися на ідеях видатних мислителів світу.

Так відомо, що основою поглядів видатного українського філософа Г. Сковороди на природу людини і мистецтво було вчення про «три світи» і «дві натури» [1, с. 142]. При цьому, мистецтво для філософа стало не лише засобом пізнання, але й способом діяльності, що трактувалося ним як певна майстерність, вміння та можливість пізнати сутність речей, оскільки, на його думку, ніщо не має такої внутрішньої свободи, як мистецтво.

Будучи глибоко освіченою, мудрою людиною з високим рівнем духовності, моральності та творчої активності, Г. Сковорода визначив своє кредо у прагненні до ідеалу духовного учительства, пізнання божественної істини та донесення її до людей. За його переконанням: «... найчистіший, весвітній, усіх віків та народів всезагальний розум, даний нам як джерело, вплив усі мудрості, що є необхідними для життя» і тому кожному потрібно постійно пізнавати у собі людину, щоб за тим власне і пізнати цю божественну істину.

Саме тому етика, естетика і педагогіка Г. Сковороди тісно пов'язані із головним для нього питанням – питанням про людину та її самопізнання. Суть людини він вбачав, передусім, в її душі та серці. Водночас, одним з найважливіших педагогічних завдань цей мудрий філософ вважав розвиток природних нахилів і здібностей людини. Крім того, Г. Сковорода,

стверджуючи, що «внутрішня міра» є основним інструментом для пізнання світу, підкреслював: «Щастя твоє, і світ твій, і Бог твій – у тобі».

У контексті вивчення теоретичних засад проблеми формування зростаючої особистості чи не найвагомим сьогодні вбачається науково-дослідницький внесок видатного психолога і філософа ХХ століття Е. Фромма, який для дослідження також обрав дуже актуальну та важливу тему – феномен людини, відповідно до якої вивчав людську сутність як першопричину реалізації життєдайних і продуктивних основ особистості. На думку вченого, підхід до досягнення людської особистості включає розуміння взаємозв'язку людини і світу, взаємостосунків з іншими людьми, а також розуміння особою самої себе.

Ще необхідно згадати, що Е. Фромм як філософ працював у царині антрополого-екзистенціального і персоналістського напрямів сучасної філософії та займав дуже оригінальну й принципову позицію стосовно феномену людини. Дещо ідеалізуючи людську особистість, він трактував її сутність як міру усіх речей. В концепції Е. Фромма «людина», або «людська природа» представлена не у переліку людських задатків, а, передусім, як філософське поняття, як певна абстракція. Так, ним була сформульована відома дихотомія – «мати» чи «бути», котра констатує екзистенціальне протиріччя, що пояснює можливість людини міркувати про духовність і власне само існування [4, с. 90].

Іншими словами, на погляд Е. Фромма, людину та її душу потрібно розглядати за двома принципами: принципом володіння, як прояву прагнення до самозбереження і принципом буття, як устремління до віддачі та самопожертви. Учений підкреслював, що людину як особистість характеризує її гармонійне прагнення до самореалізації у творчості та об'єднання з оточуючим світом. Саме ці його погляди були значимі у його часи та надзвичайно актуальні в сучасних умовах.

Водночас, на увагу заслуговує те, що ще до періоду наукової діяльності Е. Фромма, визначну роль в актуалізації світового досвіду з формування особистості людини відіграв видатний педагог-учений – К. Ушинський [5]. Впродовж усього нелегкого життєво-творчого шляху він сприймав педагогіку як мистецтво – що виховує, облагороджує розум і почуття та спонукає до самоосвіти й самовдосконалення, котре, на думку К. Ушинського, можна добре опанувати лише практично.

Зокрема, К. Ушинський глибоко дослідив феномен самосвідомості як основи усіх суто людських проявів особистості: духовності, дару мови, почуттів (моральних, релігійних, художніх). Він також зауважував, що саме це має бути найважливішою задачею розвитку та виховання людини,

і, що, передусім, освіта, має формувати «людину», а вже потому з розвинутої особистості готувати певного фахівця, відданого обраній справі всією повнотою його індивідуальних нахилів і обдарувань.

Однодумцем багатьох поглядів К. Ушинського був талановитий педагог-практик та надзвичайно цілеспрямований дослідник і наставник вітчизняної молоді – В. Сухомлинський, якого справедливо називають гідним спадкоємцем гуманістичної традиції. Адже головний сенс виховання зростаючої особистості він вбачав у тому, щоб для підростаючого покоління людські відносини були потенційними засадами збагачення духовності, моральності й естетичної досконалості.

Водночас, український педагог і вчений переконливо наголошував, що: майстерність та мистецтво виховання всебічно розвинутої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє «Я», черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим.

З огляду на це, погляди В. Сухомлинського є надзвичайно слухними, оскільки він визначав головними пріоритетами у педагогічній теорії і практиці – Людину і Красу, вважаючи їх «могутнім джерелом моральної чистоти, духовного багатства» та підкреслюючи, що найважливішими завданнями виховання є те, щоб навчити людину «бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» [3, с. 369].

Сучасні проблеми виховання особистості за допомогою мистецтва було ґрунтовно досліджено відомим естетиком і мистецтвознавцем – Г. Рідом [6], який у середині минулого століття розробив оригінальну педагогічну концепцію «Виховання через мистецтво» («Education through Art») і тому згодом, в якості почесного президента очолив «Міжнародне товариство виховання через мистецтво» (INSEA), що впродовж довгого часу ефективно вирішувало зазначені педагогічні проблеми.

Концепція Г. Ріда базувалася, передусім, на послідовній теорії Платона – «Мистецтво має бути основою виховання», яка, з його погляду, насправді є достатньо реалістичною і, безсумнівно, заслуговує на впровадження у новітніх умовах. Тому, в своїй праці «Виховання через мистецтво» Г. Рід зауважував, що має на меті перевести міркування Платона про роль мистецтва у формуванні людської особистості на сучасну педагогічну мову. Відтак, наріжним питанням для вченого стало практичне приведення у відповідність інтелекту й чуттєвості людини, її

особистісного розвитку засобами мистецтва. При цьому, малося на увазі, що естетичне виховання розуміється не лише як естетичне сприйняття, а здебільшого – як творчість. Для прикладу, він вважав, що «виховання через мистецтво» дозволяє кожному виражати назовні «сховане» у психіці у такий спосіб, як це робить людина-мистець. Більше того, – Г. Рід називав «виховання через мистецтво» панацеєю для сучасного суспільства та рекомендував використовувати його як універсальні ліки, котрі сприятимуть гармонійному розвитку не лише окремій особистості, але й суспільству в цілому [6, с. 82].

Виклад основного матеріалу. Відомо, що вчасне залучення людини до образотворчого мистецтва не лише збільшує діапазон її візуальних вражень та творчих можливостей, але і якісно удосконалює структуру зорового та естетичного сприймання й уяви, додаючи певну міру власного осмислення та розуміння твору мистецтва або явища життя. Адже, як відомо, образотворче мистецтво містить у собі чудові невербальні способи вираження ставлення особистості як до предметів, так і явищ дійсності у формі естетичних почуттів, візуальних символів, асоціативних зіставлень та художніх образів. Це в свою чергу дає змогу особі бути не пасивним споживачем візуальних вражень, а людиною, здатною адекватно оцінювати естетичні та художні якості твору й сміливо втілювати свої почуття в самостійній творчій діяльності.

Таким чином, використання духовно-естетичного впливу образотворчого мистецтва у процесі формування зростаючої особистості вбачається чи не найефективнішим, оскільки саме цей вид мистецтва завдяки своїй універсальності розвиває емоційно-почуттєву сферу людини, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну й естетичну культуру та духовність.

Очевидним є те, що різнобічність образотворчого мистецтва зумовлює його багатофункціональність. Як галузь наукового пізнання образотворче мистецтво виконує функцію засобу спілкування між людьми різних національностей та культур, воно також виступає ефективним засобом передачі основних художньо-культурних досягнень новим поколінням. Окрім того, важливими є і такі його функції, як: накопичення духовно-естетичної інформації людством, створення емоційного балансу і творче самовираження особистості, а також суто виховна функція – формування естетичної культури та духовності людини, що передбачають сприймання та оцінку явищ життя, відображених засобами образотворчого мистецтва.

Нинішня послідовна політика стосовно удосконалення системи мистецької освіти шляхом зміни пріоритетності виховної, розвивальної та навчальної функцій образотворчого мистецтва у бік переважання перших двох уможливорює результативність впливу мистецьких творів на естетичне виховання, духовний і творчий розвиток зростаючої особистості. Й саме це дає змогу поступово ліквідувати хибну практику, за якої вивчення творів образотворчого мистецтва у різних навчальних закладах здійснювалося переважно під час засвоєння учнями певного обсягу інформації мистецтвознавчого характеру, що, вочевидь, було лише пасивною формою його опанування. А споглядання, співпереживання, сприймання та естетичне оцінювання художнього образу твору в цих випадках за окремими винятками майже не відбувалося.

Відтак, за нашим переконанням, зазначене явище потребує докорінного перегляду. Насамперед, вбачається доцільним змінити структуру та зміст процесу вивчення мистецьких творів, виділивши такі його основні компоненти, як: ознайомлення, сприймання та оцінювання певних зразків образотворчого мистецтва.

З огляду на безсумнівну силу духовно-естетичного впливу мистецького твору на глядача полягає у життєвій конкретності його художніх образів, важливо наголосити, що великого значення у цьому процесі набуває рівень сенсорної культури та безпосередньо – підготовка людини до ознайомлення та естетичного сприймання й оцінювання об'єктів мистецтва. Йдеться про те, що особистість має навчитися опановувати образотворче мистецтво цілісно як в естетично-духовному, інтелектуальному та емоційно-почуттєвому аспектах, так і безпосередньо залучаючись до образотворчої діяльності.

При цьому ознайомлення з творами образотворчого мистецтва має спрямовуватися передусім на задоволення у зростаючої особистості естетичних, емоційних, духовних потреб та формування уявлень про: місце та значення образотворчого мистецтва в житті людини і суспільства; вплив цього виду мистецтва на розвиток загальної та естетичної культури особистості; особливості діяльності художників, які працюють або працювали у різних жанрах, напрями та стилі образотворчого мистецтва; місце образотворчого мистецтва в структурі інших видів мистецтва (кіно, театру, телебачення, літератури тощо); значення українського образотворчого мистецтва у процесі виховання естетичних, патріотичних, моральних почуттів, ідеалів, оцінок особистості.

При цьому варто підкреслити, що сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва мають дещо іншу специфіку, ніж ознайомлення

з ними, а саме – основною метою сприймання та оцінювання мистецького твору є формування навичок цілісного пізнання твору образотворчого мистецтва, відчуття його образної природи у єдності змісту і форми, орієнтування щодо його культурної та естетичної цінності. Тобто, сприймання твору мистецтва повинне створювати цілісне, емоційне уявлення про нього як єдиний організм, у якому виражальні засоби тісно пов'язані між собою та підпорядковані змісту.

На підставі цього, для здійснення зазначеного процесу важливо, щоб суб'єкт, який сприймає, оволодівав і навичками оцінної діяльності (аналізом, уявою, асоціативним та образним мисленням), а об'єкт був насправді як духовно так і естетично цінним.

Натомість такі сторони процесу вивчення мистецьких творів, як сприймання та оцінювання, дотепер ще не набули у вітчизняній мистецькій освіті необхідного поширення і здійснюються лише епізодично на заняттях з образотворчого мистецтва та інколи на заняттях з літератури, історії, народознавства. Хоча широкі можливості естетичного сприймання та оцінної діяльності як досить результативних методів навчально-виховної роботи очевидні, оскільки позитивно підтверджені сучасною педагогічною теорією і практикою та численними науково-експериментальними дослідженнями.

Отже, з огляду на зазначене, цілком реальним може бути те, що у нинішніх умовах у методиці та практиці навчально-виховного процесу засобами образотворчого мистецтва окрім урочної і позакласної роботи доцільним і необхідним також є цілком можливим впровадження таких її різноманітних форм, як: мистецькі тренінги, тематичні олімпіади, пересувні виставки, пошукові художньо-етнографічні експедиції, інтегровані (з іншими видами мистецтва) конкурси, свята і фестивалі (наприклад такі, як: «Свято Європейської культури», «Місто веселих майстрів», «Мое рідне село», «Свято Матері», «Українське весілля», «Народні рукомесники», «Вечір цікавих завдань» тощо).

А ще особливо ефективними й оптимальними саме на позакласних заняттях з образотворчого мистецтва можуть стати тематичні добірки пропонованих учням різних класів вітчизняних художніх творів («Народні звичаї та обряди в українському образотворчому мистецтві»; «Образи рідної землі у творах українських майстрів пензля»; «Діти в творах українських художників», «Шедеври українського образотворчого мистецтва в художніх музеях та галереях», «Традиційне українське вбрання», «Специфіка українського іконопису», «Втілення образу Матері у

сакральному мистецтві», «Українська народна архітектура», «Образи героїв – захисників рідної землі у скульптурі, графіці, малярстві» та інші).

Також, за нашим переконанням, особливу увагу доцільно приділяти роботі із ознайомлення, сприймання та естетичного оцінювання творів образотворчого мистецтва школярами і молоддю безпосередньо в умовах художніх музеїв, галерей, виставок, майстерень, оскільки результативність сприйняття художнього оригіналу завжди значно вища від споглядання будь-якої, навіть дуже високоякісної копії або репродукції. Значний духовно-естетичний та творчо-розвивальний вплив мають і зустрічі з представниками різних мистецьких професій, насамперед, ознайомлення з їхніми творами та умовами роботи у художніх майстернях, студіях, школах, творчих спілках.

З метою методичної допомоги у здійсненні найбільш оптимального ознайомлення, сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва нами було запропоновано авторський перелік складових змістовного наповнення структури естетичної оцінки мистецьких творів. І з-поміж них визначено такі основні складові, як: власна інтерпретація індивідом сюжету твору; опис місця дії; визначення головного героя (або героїв), його емоційного стану, моральних та інших особистісних якостей; визначення другорядних героїв та їхньої ролі в зображуваній картині; опис представлених явищ природи; аналіз композиційного рішення (доцільність виділення планів, розміщення головного, окремих деталей тощо); відповідність реальності; оцінка колористичного вирішення; визначення художньої техніки виконання; зазначення образності твору; виявлення загального настрою; висловлювання особистого (емоційного, естетичного, духовного, етичного) враження від твору; використання в естетичній оцінці мистецького твору епітетів, порівнянь, метафор, асоціативних аналогій та співставлень.

На наш погляд, цінним є й те, що таким переліком можна скористатися як при вираженні власної оцінки твору, так і при його колективному оцінюванні. При цьому варто зазначити, що формою естетичної оцінки мистецького твору можуть бути невеликий твір, відгук чи рецензія.

Здійснення порівняльного аналізу краще робити на прикладі двох, трьох чи більше творів шляхом колективного обговорення, дискусії або бесіди. Це дасть змогу найбільш повно та адекватно оцінити репрезентовані твори, співставляючи їх зміст, емоційну напругу зображених подій, склад і відповідні ролі діючих осіб, композиційну будову, художньо-технічні виражальні засоби, загальний настрій, значення

окремих подробиць і деталей, образну самодостатність та силу її духовно-естетичного впливу. До того ж, вагомим в окресленому процесі стане те, що порівняльний аналіз зможе значно активізувати увагу глядачів, розвивати їхню зорову та асоціативну пам'ять, уяву, образне мислення, естетичні смаки, оцінки, потреби.

Усе це, безперечно сприятиме збільшенню шансів кожної зростаючої особистості не лише відкривати для себе справжні таїни образотворення, але і збагачуватися духовно й інтелектуально, всебічно опановуючи як світову художню спадщину, так і образотворче мистецтво рідного краю, яке натхненною прославляють своєю творчою працею українські митці.

Висновки. У підсумку ймовірним бачиться те, що для повноцінного опанування людиною мистецьких творів не лише можливе, але й конче потрібне удосконалення даного процесу, оскільки від ефективності цього залежить якість духовно-естетичного впливу образотворчого мистецтва на формування зростаючої особистості. Отже, у сучасних умовах надзвичайно актуальним є володіння кожною людиною, та особливо юною, високорозвиненим почуттям безкорисливого милування прекрасним яке, безсумнівно, можна сформулювати у кожній зростаючій особистості передусім за допомогою образотворчого мистецтва.

Література

1. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / [ред. В.В. Войтовець; пер. М.Кашуба. – Львів : Світ, 1995. – 525, [2]. – 142 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – К.: «Радянська школа», 1977. – Т.3. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – К.: «Радянська школа», 1977. – Т.4. – 640 с.
4. Фромм Э. Душа человека : [сборник] / Эрих Фромм; общ. ред. П.С. Чуревича; пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – 430 с. – (Мыслители XX века)
5. Ушинський К.Д. Педагогічна подорож по Швейцарії // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. / за ред. О.І. Пискунова. – К., 1983. – Т.2. – С. 64–169.
6. Read H. Education through Art. 1959. Dez. – p. 115.

ДУХОВНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕЙ ЛИЧНОСТИ

С. В. Коновец

В статье рассматриваются вопросы, связанные с духовно-эстетическим влиянием изобразительного искусства на формирование каждой подрастающей личности в современной отечественной педагогической теории и практике.

Обосновывается актуальность применения таких методов влияния художественных произведений на эффективность формирования эстетической культуры и духовности личности, как ознакомление, восприятие и оценивание, а также использование разнообразных форм для оптимального осуществления данного процесса.

Ключевые слова: формирование подрастающей личности; духовно-эстетическое влияние; ознакомление, восприятие и оценивание художественных произведений.

SPIRITUAL AND AESTHETIC INFLUENCE OF FINE ARTS ON THE FORMATION OF A RISING PERSONALITY

S. V. Konovets

The article deals with issues related to the spiritual and aesthetic influence of fine arts on the formation of each rising personality in modern domestic pedagogical theory and practice. The author of the article substantiates the topicality of application of such methods of influence of art works on the efficiency of aesthetic culture and spiritual personality formation as acquaintance, perception and evaluation, and the using of the various forms for optimal implementation of this process are based.

Keywords: Formation of a rising personality; spiritual and aesthetic impact; acquaintance, perception and evaluation of art works.

Коновець Світлана Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, академік Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, головний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: mriya13@mail.ru

Konovets Svitlana Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Professor, Academician of Academy of International Cooperation on Creative Pedagogy, Chief Researcher of Laboratory of Civic and Moral Education of Institute of Problems on Education of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: mriya13@mail.ru